



Dramaet på Straumbrynet

Av Harald Bjorvand

Innskriften på Straumbrynet er spesiell på den måten at den står på en så pass uvanlig gjenstand som et bryne. Blant annet av denne grunn har forskerne stort sett gått ut fra at det måtte bestå en nær sammenheng mellom innskriften og brynet. Man har også allment gått ut fra at innskriften står på et klassisk urnordisk språktrinn. Det kan imidlertid ikke sies at man med dette utgangspunktet har kommet fram til akseptable tolkninger. Ottar Grønvik (1996) antok i motsetning til tidligere forskere at innskriften inneholder yngre synkoperte og apokoperte former. Med denne oppfatningen av språktrinnet kom han følgelig til et helt annet resultat hva gjelder innskriftens innhold. Det synes rimelig å følge Grønvik i hans prinsipielle syn på språket i innskriften, men hans tolkningsforslag fremstår derimot av ulike årsaker som uakseptabelt. Det gjelder ikke minst hans feilaktige oppfatning av runesekvensen **haha** i B-linjen som en form av adjektivet for 'høy', norrønt *hór*, *hár* osv., se videre avsnitt 4.

1 Innledning

Straumbrynet ble funnet på Hitra i 1908 og har navn etter den store gården Straum omtrent midt på øya (*af Straume* i Aslak Bolts jordebok). Det beste man innledningsvis kan si om denne svært problematiske runeinnskriften, er at alle runene er tydelige (trolig skåret inn med kniv), og at de ennå i dag med unntak av en noe skadet k-rune er fullt ut leselige. Runene har stort sett de vanlige formene i den eldre futhark, bortsett fra s- og k-runen som opptrer i en noe yngre form, se f.eks. Ottar Grønvik (1996: 138f. og 289 med fotografi). På grunnlag av disse runeformene blir innskriften allment datert til det 6. århundre, dvs. gjerne ca. 550 eller seinere, jf. f.eks. Wolfgang Krause (1966: 113) som foreslår ca. 600. Brynet er ganske lite, bare 14,5 cm langt, opp til 1,9 cm bredt og 1,2–3 cm tykt, og de vel én centimeter høye runene er anbrakt på brynets to

smalsider (A og B). Det er hele fem binderuner, og innskriften ser i transkripsjon (med binderunene gjengitt som $\widehat{h}a$ og $\widehat{n}a$) slik ut:

A $\widehat{w}a\widehat{t}e\widehat{h}a\widehat{l}i\widehat{h}i\widehat{n}o\widehat{h}o\widehat{r}n\widehat{a}$
B $\widehat{h}a\widehat{h}a\widehat{s}k\widehat{a}\widehat{p}i\widehat{h}a\widehat{p}u\widehat{l}i\widehat{g}i$

Til tross for at det er gjort en rekke grundige og skarpsindige tolkningsforsøk, seinest av Grønvik (1996: 136–54), må innskriften sies fortsatt å ha status som utolket, og det er fristende å forsøke seg på en ny tolkning, ikke minst fordi vi her kan lese samtlige runer. Når det gjelder de mer fundamentale forholdene omkring tolkningen av innskriften, fremstår det avgjort som rimeligst å gi Grønvik (1996: 146) rett i det følgende:

En [...] tolkning må basere seg på at Strømsbrynets runeformer peker mot det 6. århundre [...]. Ved midten av dette århundret var språket kjennetegnet ved (1) at apokopen av *-a* (og formodentlig også av *-i* etter lang stavelse) allerede var gjennomført, mens *-u* etter lang stavelse først falt en gang etter midten av århundret. Derimot var *-i* og *-u* etter kort stavelse fremdeles intakte. Videre var dette språktrinnet karakterisert ved (2) at lang utlydende *-ō* fremdeles sto urørt, og først senere (omkring år 600?) ble redusert til *-a* [...].

Innskriften på Straumsbrynet må regnes som noenlunde samtidig med den på Eikeland-spenna som tydelig viser *a*-apokope og dessuten bortfall av final *n*, se Grønvik (1987: 50ff.). Grønviks bestemmelse av språktrinnet er av avgjørende betydning for den følgende tolkningen. Innskriften er tidligere forsøkt tolket av bl.a. Theodor von Grienberger (1910), Magnus Olsen (1917), Vilhelm Kiil (1953), Wolfgang Krause (1966) og Finn-Henrik Aag (1980). Disse forsøkene går imidlertid alle ut fra at det beskrevne bortfallet ennå ikke var begynt. De er følgelig av mer begrenset verdi og relevans for den følgende analysen, men visse deler av dem vil likevel bli diskutert underveis og dessuten kommentert i et eget avsnitt (4) til slutt i artikkelen. De er for øvrig blitt grundig referert og kritisert av Grønvik (1996: 136–46).

2 Ny tolkning

2.1 A-siden

Det er etter forholdene enklest å begynne med den såkalte A-siden, siden denne delen av innskriften uten videre kan orddeles som følger:

wate hali hino horna

2.1.1 hali

Det synes her mest hensiktsmessig å begynne analysen med sekvensen **hali**. Siden den finale og sannsynligvis orale *-i* er bevart her, må rotstavelsen være kort, og Grønvik (1996: 149) leser akk. *hali* med betydningen 'mann'. Dette substantivet gjenfinnes i norrønt *halr* m. som helt klart bøyes som en i-stamme med bl.a. pl. *halir*. Denne fleksjonen kan antas å være gammel, selv om dette ordet i germansk opprinnelig trolig var en konsonantstamme **halēþ-* m. > **halip-* (med yngre ubetont **e* > **i*), jf. f.eks. reflexene gammelsaksisk *helith* og gammelengelsk *haleð* 'mann, helt'. Etter tidlig bortfall av **þ* i utlyd (i noen kasus) oppstod en alternativ i-stamme **hali-*, og det er denne som opptrer i akk. *hali* her på Straumsbrynet, se videre BL (47of.) for etymologien.

Dette er et overordentlig viktig resultat, fordi det hjelper oss videre i analysen av innskriften på den måten at vi nå ser at den utvilsomt handler om et menneske, en mann. Det betyr videre at det etter all sannsynlighet ikke er noen innholdsmessig forbindelse mellom innskriften og det brynet den er skåret inn i.

Når det gjelder de interessante og viktige spørsmålene om når og hvorfor innskriften er blitt laget, finnes følgende informasjon hos Grønvik (1996: 137):

Den norske arkeologen Karl Rygh skrev i et brev til Magnus Olsen (se Maal og Minne 1909:100) at det etter hans oppfatning ikke var noe i veien for «at ristningen kan være utført lige før nedlægningen i graven». Den ledende tyske runeforsker Theodor von Grienberger videreførte denne tanken og mente at rune brynet kanskje aldri var bestemt til å brukes som bryne, verken for kniv eller ljå, men at det var laget nettopp for å legges ned i en grav og forsynes med en runeinnskrift (Grienberger 1910:387).

Angående gravleggingen av mannen peker Vilhelm Kiil (1953: 81) på et interessant saksforhold som berører den store steinrøysa som vi vet at brynet og etter all sannsynlighet også mannen opprinnelig må ha ligget under:

De merkelige funnforholdene taler avgjort mot at det er ei vanlig gravlegging vi har å gjøre med. Dysjing med stein i nordisk folkevandringstid har neppe vært en respektfull måte å jorde respektable døde på. Fra tallrike utsagn både i saga- og lovlitteraturen veit vi at en slik lagnad ble skoggangsmenn, tjuver og trollmenn til del, iallfall i norrøn historisk tid, og det er liten grunn til å tru at dette ikke skulle ha vært skikk også i folkevandringstida.

Vi får altså på denne måten en pekepinn om at man her har gravlagt en mann (*hali*) som trolig har forbrutt seg mot lov og rett, og at innskriften eventuelt vil berette om denne illgjerningsmannens forseelse, og hva som ble hans skjebne her i livet.

2.1.2 **hino**

Når vi så går videre med vår analyse, er det god grunn til å anta at de følgende runene **hino** og **horna** representerer ord som hører syntaktisk sammen med *hali* og altså gir en nærmere beskrivelse av den gravlagte mannen.

Ved runesekvensen **hino** dreier det seg uten tvil om en pronominal form, nærmere bestemt et demonstrativt pronomen 'den, det'. Det må antas å kongruere med *hali* slik at det altså bør være en maskulin akkusativ, og en sammenlignbar form er i så fall akk. m. *mīninō* 'min' på Kjølevik-steinen. Videre kan **hino** leses *hinō* eller *hinnō*, og det er av den grunn uvisst hvilket pronomen vi har med å gjøre. Dette er et formelt problem som ikke har noen betydning for tolkningen, men det bør likevel kort drøftes. Magnus Olsen (1917: 684) leste *hinō*, dvs. *hi-nō* til pronomenstammen germansk **hi-*. Dette pronomenet synes imidlertid å ha gått ut av vanlig bruk tidlig i de germanske språkene og er allerede i gotisk bare kjent i visse adverbiale forbindelser som *himma daga* 'på denne dag' og *und hita* 'til nå'. Man må følgelig gi Grønvik (1996: 142) rett i at det er høyst usikkert om dette pronomenet har vært i levende bruk i urnordisk. Selv vil han her heller se en form av pronomenet urnordisk **hina-*, jf. norrønt *hinn* 'den' og nynorsk *hin* 'den andre (av to)', og ut fra sin forståelse av innskriften tolker han formen som gen. pl.

hinnō < eldre **hinērō* (l.c. 150). Vi vil ikke følge ham helt i dette, men foretrekker også lesningen *hinnō* og da, som nevnt, som en maskulin akkusativ. Denne kan sammenlignet med *mīninō* ovenfor komme av eldre **hininō* med en eventuelt tidlig *i*-synkope i mellomstavelsen, se Skomedal (1980: 120f.).

2.1.3 **horna**

Etter akkusativene *hali hinnō* synes det rimeligst i den følgende sekvensen **horna** å se et svakt bøydd adjektiv i samme kasus, jf. f.eks. norrønt *Haraldr hinn hárfagri*. Det ser imidlertid ut til å dreie seg om et adjektiv som ikke er kjent i norrønt, og som vi eventuelt bare ser spor av i gammelhøytysk, se nedenfor. Ut fra de beskrevne funnforholdene, som altså indikerer at man her har røyset ned en forbryter, ligger det semantisk sett nær å se en avledning av former som den germanske *a*-stammen **hōra-* n. og *ō*- verbet inf. **hōrōn-* som er reflektert i bl.a. norrønt *hór* ‘ekteskapsbrudd, utukt’ og *hóra* ‘bedrive hor’. Sekvensen **horna** skal i så fall leses *hōrnā*, og denne formen reflekterer urnordisk akk. m. **hōrinan* (med **ō* > **ō̄* ved *i*-omlyd, *i*-synkope og **-an* > nasal **-ā*). Det foreligger altså her en refleks av et urnordisk *a/ō*-stammeadjektiv **hōrina/ō-* ‘utuktig, tøylesløs’, men, som antydnet ovenfor, finnes det ingen yngre former som f.eks. norrønt **hōrinn*. En helt parallell dannelse er imidlertid f.eks. norrønt *hrósinn* ‘skrytende, stolt’ til *ō*- verbet norrønt *hrósa* ‘rose, briske seg, skryte av’, dvs. urnordisk **hrōsina/ō-* og inf. **hrōsōn*. Dette ellers ukjente adjektivet hører liksom *hrósinn* dannelsesmessig til en svært stor gruppe adjektiver som er avledet av substantiver og verb med suffikset urnordisk **īna/ō-*, og Alf Torp (1974: 20) gir en stor mengde eksempler som *iðinn* ‘ivrig’ til *ið* f. ‘gjerning, verk’, *leikinn* ‘leken’ til *leikr* m. og *vélinn* ‘svikefull, falsk’ til *vél* f. ‘list, knep’ og *j*- verbet *véla* ‘lure, svike’. Vi ser altså her et svært produktivt suffiks, og det må følgelig ha vært lett å nylage slike adjektiver. Det er videre et faktum at tapet av ord fra urnordisk til norrønt ikke har vært ubetydelig. Et eksempel er det sentrale verbet urnordisk *tawidō* ‘jeg lagde’ på Gallehus-hornet til inf. **taujan*, jf. f.eks. gotisk *taujan* ‘gjøre’, og det er følgelig ikke et uoverstigelig problem at f.eks. norrønt mangler et adjektiv **hōrinn*. Det forholder seg for øvrig slik at gammelhøytysk har en lignende dannelse *huorīn* ‘kåt, tøylesløs’ ved siden av *huorīg* ‘utuktig, utsvevende’, se EWAHD 4 (sp. 1269).

2.1.4 wate

Den gjenstående sekvensen **wate** er et stykke på vei uproblematisk, siden det etter all sannsynlighet må dreie seg om en form av j-verbet urnordisk inf. **wātijan* > norrønt *vata* ‘gjøre våt’ som er et faktitivt verb til det adjektivet vi ser i norrønt *vátr* ‘våt’ osv., jf. f.eks. gammelengelsk *wātan* og engelsk *wet* ‘fukte’, se videre BL (1515). Det er imidlertid ikke lett helt presist å bestemme hvilken verbform **wate** representerer. Det er vanlig å oppfatte den som presens konjunktiv 3. sg., se f.eks. Krause (1966: 111), men dette bestrides av Grønvik (1996: 141f.) som mener at en slik form i så fall burde ha vært skrevet **wati**, dvs. *wāti*. En germansk imperativ 2. sg. **wātije* ville på sin side via **wāti* (med tidlig *e*-apokope og final **ij* > **i*) gi urnordisk **wāti* (med forkortning av final oral **i* > **i*) > Straumsbrynet **wāt* (med *i*-apokope etter lang rotstavelse) > norrønt *væt*. Det er følgelig best å legge disse mulighetene til side. Vi er nemlig på langt tryggere grunn hvis vi analyserer **wate** som pret. 3. sg. *wāttē* > norrønt *vætti*, jf. *tawidē* ‘(han) lagde’ på Garbølle-skrinet, se Krause (1966: 72ff.). Denne formen er på dette noe yngre stadiet regelmessig utviklet av urnordisk **wātidē* (med **ā* > *ē* ved *i*-omlyd og *i*-synkope).

Det virkelige store problemet består i presist å bestemme betydningen til *wāttē* når objektet her er en mann som blir beskrevet på en så negativ måte som ‘den utuktige’. Det er imidlertid ganske sannsynlig at innskriften beretter at en forbryter er blitt tatt av dage, og at det dessuten beskrives på hvilken måte det har skjedd. Verbet *wāttē* kan i så fall tas som en indikasjon på at avrettingen etter all sannsynlighet er blitt utført ved drukning. Han er deretter blitt tatt opp igjen på land og begravd under en stor røys. Vi har i den norrøne litteraturen noen beretninger med et lignende hendelsesforløp, og det fortelles f.eks. i *Laksdóla saga* kap. 37 at *Hallbjörn slikiesteinsauga* blir druknet i sjøen etter å ha fått en stein bundet rundt halsen. Han fløt seinere opp og ble lagt i en røys (*hann var kasaðr*, kap. 38). Men kan urnordisk **wātijan* ‘gjøre våt’ tenkes også å ha kunnet bety ‘drukne, ta livet av ved drukning’, og hvordan skulle det i så fall ha fått en slik betydning?

Norrønt *vata*, *vætast* ‘gjøre (seg) våt’ forekommer et par ganger i sammenhenger som er interessante her, f.eks. (etter ONP) *ek væti líkami í vatni oc kenne synda iðran* [...] (Jóns saga baptista 2); *flaug ek þegar út á ána ok vættumst ek allr upp til augnanna* [...] (Karlagnús saga 25). I begge tilfeller er det altså snakk om hel neddukkning i vann, i det første dreier det seg om dåp, i det andre om å vaske seg rein. Fra betydningen ‘dukke

(noen/seg) ned' kan verbet også ha kommet til å bety 'drukne' – som altså her på Straumsbrynet –, dvs. senke noen ned under vann, slik at de mister livet.

En god støtte for denne mulige semantiske utviklingen er den svært like utviklingen som har funnet sted ved det germanske kausativet til verbet for å 'drikke', dvs. germansk **drankéjan-* 'få til å drikke, la drikke' som vi gjenfinner med denne betydningen i gotisk *dragkjan*, gammelsaksisk *urdrenkian*, middelnedertysk *drenken*, gammelengelsk *drenċan*, gammelhøytysk *trenken* og tysk *tränken* (*Pferde* osv.). Dette verbet opptrer også med den yngre betydningen '(få til å) drukne' (med dativobjekt) i f.eks. norrønt *drekka*: *Síðan drektu þeir honum ok reru til lands* (Laksdølasaga kap. 37), videre i nysislandsk *drekka*, også *drekka sér* 'drukne seg', gammeldansk *drænke*, gammelsvensk *dränkia*, svensk *dränka* (*katter* osv.) og gammelengelsk *drenċan*, *ādrenċan* 'drukne' (tr. og intr.); videre med prefiks gammelhøytysk *irtrenken* og tysk *ertränken* '(få til å) drukne'. Utviklingen fra 'la drikke' til 'drukne' synes å ha gått via betydninger som '(ned)senke, dukke under/ned i vann' som vi ser i f.eks. norrønt *drektu þeir honum þryssvar* 'de dukket ham under tre ganger' (om dåp); *drekka skipunum* 'senke skipene', og 'gjennombløte' som forekommer i f.eks. svensk *dränka in trasan i bensin*, engelsk *drench* 'gjennombløte', jf. partisippet *drenched* 'dyvåt, gjennombløt' og tysk *tränken*.

Det er godt mulig at urnordisk **wätijan* i betydningen 'drukne (noen)' liksom gammelhøytysk *irtrenken* har hatt et prefiks med perfektiverende betydning, f.eks. **gawätijan*, jf. det perfekte tyske *gewinnen* 'seire' (< **streve/kjempe til ende*) til f.eks. norrønt *vinna* 'streve, arbeide', det vil si at man senker noen ned i vann til vedkommende dør. Prefikset må i så fall være bortfalt i fremlyd allerede her. I betydningen 'drukne' er norrønt *vata* helt fortrent av *drekka* som sammenlignet med gammelhøytysk *irtrenken* trolig også har vært prefigert, f.eks. urnordisk **urdrankijan* (med **ur-* < germansk **uz-* > gammelhøytysk *ir-*).

2.2 B-siden

Vi vender oss nå til B-siden med forventning om at den vil gi oss ytterligere informasjon om denne henrettede mannen. Vi finner her, som vist ovenfor, disse runene: **hahaskapihapuligi**. Orddelingen er imidlertid, som vi skal se, ikke like opplagt som på A-siden.

2.2.1 skapi

Det synes enklest å begynne med sekvensen **skapi** som Grønvik (1996: 148) etter all sannsynlighet oppfattet korrekt som nom. *skapī* m. 'skadevolder, udådsmann', og vi vil her også slutte oss til hans videre analyse av formen. Den tilsvarende norrønt *skadī* (med $-ī > -i$ og $þ > [ð]$ ca. 800) som har de abstrakte betydningene 'skade, ulykke, tap, drap', men betydningene 'skadevolder, fiende osv.' er velkjente i vestgermansk ved gammelengelsk *sceaða*, gammelsaksisk *skatho* og gammelhøytysk *skado*. Dette er sikkert en gammel betydning som også kan antas for *skapī* her. Forholdet mellom de to betydningene tilsvarende det vi ser ved norrønt *bani* m. 1) 'bane, død, drap' og 2) 'banemann, drapsmann'. Det dreier seg her om en rotbetont germansk n-stamme **skápan-* m., og den eldre urnordiske nominativen var **skapa* som etter *a*-apokopen ble til **skap*. På den annen side ble en langstavet ijan-stamme som f.eks. urnordisk nom. **wirkija* til **wirkī* (med *a*-apokope og final **ij > *ī*) og videre til norrønt *illvirki* m. 'udådsmann'. Formen *skapī* er følgelig en nydannelse med endelsen $-ī$ fra ijan-stammene, bl.a. fordi en endelsesløs maskulin nominativ **skap* var uakseptabel, og alle de andre formene i paradigmet var tostavelses, dvs. f.eks. oblik sg. **skapā* i bl.a. Straumsbrynets språkform. Formen *skapī* forutsetter altså at *a*-apokopen har funnet sted.

2.2.2 haha

Den utuktige mannen (*hali hinnō hōrnā*) blir altså nærmere beskrevet som *skapī* 'udådsmann', og det er mulig at sekvensen **haha** presiserer hans udåd enda nærmere. Den representerer trolig en nominal form, men den er formelt flertydig og har følgelig vært oppfattet på flere forskjellige måter. Den kan inneholde følgende rotstørrelser: 1) **hah-*, 2) **hāh-* og 3) **hāh-*. Det første alternativet **hah-* synes ikke å foreligge i noe kjent ord, mens 2) **hāh-* kanskje kan gjenfinnes i norrønt *há* f. 'gras som vokser opp etter slått', norsk *hå* 'ds.', dial. *ho* osv., dersom den reflekterer en \bar{o} -stamme urnordisk **hāhō-*, se f.eks. BL (574) for dette etymologisk uklare ordet. Krause (1966: 112) identifiserte i samsvar med sin oppfatning av innskriften **haha** med nettopp dette ordet, men det gir ingen mening i forbindelse med lesningen *skapī* 'udådsmann' som er den foretrukne her. En akkusativ *hāha* kan for øvrig ikke være en \bar{o} -stammeform. Vi venter akk. **hāhō*, og dette forslaget bør også av den grunn skrinlegges.

Det tredje alternativet **hāh-* kan på sin side inngå i to ulike dannelser: Olsen (1917: 702) oppfattet B-linjens innhold noe annerledes enn Krause og foretrakk å lese **haha** som akk. *hāha*, dvs. en form uten *a*-apokope av det substantivet vi ser i norrønt *hár* m. ‘keip, tollepinne’, norsk *hå* m. ‘ds.’ osv. Denne skal etter all sannsynlighet rekonstrueres som en rotbetont *a*-stamme germansk **hánha-* > yngre **hāha-* (med lang nasal **ā* etter tidlig bortfall av **n* foran **h* [x]). Denne formen synes imidlertid å være like uegnet som en eventuell beskrivelse av *skapī* som Krauses forslag ovenfor.

Men urnordisk **hāh-* kan trolig også gjenfinnes i et ord for ‘hest’ som kan rekonstrueres som en rotbetont *a*-stamme germansk **hánha-* m. eller en *n*-stamme **hánhan-* m. En av disse dannelsene foreligger sannsynligvis på den svenske Mjöbro-stenen, der man leser enten dat. *hāhai* av *a*-stammen, se Krause (1966: 223), eller nom. *hāha* av *n*-stammen (begge med *ā* < **an*), se Grønvik (1987: 158). Det er ikke nødvendig å gå nærmere inn på dette problemet her, men det kan tilføyes at **hánha(n)*-utvilsomt er et gammelt nedarvet ord for ‘hest’ som er nær beslektet med norrønt *hest* m., norsk *hest* osv. < germansk **hánhesta-*, se BL (496f.). Dersom det er dette hesteordet som står her, og siden vi antar at *a*-apokopen har funnet sted, skal **haha** sannsynligvis leses som gen. *hāhā* (< urnordisk **hāhan*) til *n*-stammen germansk **hánhan-*. Syntagmet *hāhā skapī* betyr altså like frem ‘hestens skader’, men i forbindelse med adjektivet *hōrnā* i A-linjen har det trolig en seksuell implikasjon, og det må følgelig kunne gjengis med f.eks. ‘hestens skjender’.

Kapittel 30 i Gulatingsloven med overskriften *Um údáðamenn* slår fast at seksuell omgang med husdyr (*búfé*) er forbudt. Om en mann blir funnet skyldig i dette, skal han eventuelt kastreres og som udådsmann fare fra landet og aldri komme tilbake. Det heter videre også at den som eier det misbrukte dyret (*naut*), skal drive det på sjøen og ikke nytte det. Gjør han ikke det, skal han bøte 3 merker til biskopen. Et misbrukt og følgelig ødelagt husdyr innebærer altså et betydelig økonomisk tap for eieren. Når det som her dreier seg om misbruk av en hest, er tapet rimeligvis desto tyngre å bære, og det er godt mulig at en slik handling (i eldre tider) kunne bli straffet med døden. Innskriften synes i alle fall å tyde på at det har skjedd på Hitra i det 6. århundre.

Sekvensen *hāhaskapī* kunne eventuelt leses som et kompositum *hāha-skapī* ‘hesteskjender’, dvs. at urnordisk ubetont oral **a* her ennå er bevart i komposisjonsfugen, og *hāha-* kan representere både germansk

**hánha-* og **hánhan-*, idet n-stammen også komponerer som a-stamme, jf. gotisk *mana-sēps* f. ‘menneskeheten’. Dette er en mulig antagelse, ettersom det samme forholdet kan observeres i flere av de andre gamle germanske språkene, f.eks. gotisk *daurawards* m. ‘dørvokter’ mot *daur* n. ‘dør’ (germansk **dura-*) og gammelhøytysk *tagalōn* n. ‘dagslønn’ mot *tag* m. ‘dag’ (germansk **daga-*). Denne antagelsen synes imidlertid ikke å ha noen direkte støtte i runematerialet, se også Grønvik (1996: 149) for dette synspunktet.

2.2.3 *hāþu* og *ligi*

Denne siste runesekvensen skal etter all sannsynlighet deles i to, dvs. som *hāþu* og *ligi*. Av disse er *ligi* på sett og vis den enkleste, siden den utvilsomt må høre til det sterke verbet germansk inf. **legjan-* ‘ligge’. Den synes også bare å kunne leses *ligi* og følgelig være imperativ 2. sg. Den går slik sett tilbake på en germansk grunnform **legje* som via yngre **legi* (med tidlig bortfall av final **e* og **j* > *i* i utlyd) ble til urnordisk *ligi* (med **e* > **i* ved eldre *i*-omlyd). Den norrøne formen *ligg* viser regelmessig *i*-apokope (ca. 800) og analogisk lang *gg*. Befalingen retter seg tydelig mot den avrettede og nedrøysede mannen, og formen *skap̄i* blir i så fall syntaktisk å oppfatte som en vokativ. Sekvensen *hāþu* synes semantisk sett å måtte stilles sammen med norrønt *háð* n. ‘hån, spott’, norsk *håd* n. ‘ds.’ osv., jf. BL (575f.), og skal leses som en instrumentalis *hāþu* ‘(ligg) med hån, spott!’, dvs. at på grunn av hans skjendige handling(er) skal hån og spott følge ham like inn i det hinsidige.

Et problem ved denne lesningen er selvsagt plasseringen av imperativen *ligi* etter instrumentalisen *hāþu*. I norrøn prosa står imperativen nokså konsekvent på første plass, f.eks. *far nú heim*, og vi venter følgelig *ligi hāþu!* Marius Nygaard (1905: 201) har bare ett eksempel på en avvikende ordstilling, *blótað verð þú* ‘forbannet være du (sjel)!’ i Gammelnorsk homilieboek (s. 151). B-sidens spesielle ordstilling kan kanskje representere et forsøk på en slags metrisk form (med *h*-allitterasjon). Olsen (1917: 694f.) oppfattet også *ligi* som imperativ, men uten å diskutere den uvanlige ordstillingen.

Norrønt *háð* n. osv. hører etymologisk klart sammen med adjektivet gotisk *hauns* ‘lav, ydmyk’, gammelengelsk *hēan* ‘ynkelig, motløs’ osv. < germansk **hauna/ō-*, og det skal rekonstrueres som en a-stamme urnordisk **hawīþa-* n. Instr. *hāþu* er følgelig klart en yngre form (med **awi* > *ā*, jf. urnordisk pret. 3. sg. **strawidē* > yngre **strādē* > norrønt *stráði*

‘strødde’ til inf. *strá* ‘strø’), jf. Grønvik (1996: 145), men en slik instrumentalis er imidlertid neppe en akseptabel a-stammeform for urnordisk. Den er i hvert fall ikke belagt i noen innskrift, og selv om reflekser av en germansk instrumentalis på *-ō (> urnordisk *-u) er godt kjent i gammelhøytysk og gammelsaksisk som f.eks. *wortu* og *wordu* ‘med ord’ (med final *ō > -u), og gotisk dat. *waurda* teoretisk også kan komme av germansk **wurdō*, er det trolig likevel best å oppfatte *hāþu* på en annen måte.

En mulighet for en annen analyse av formen gir færøysk der *háð* også har feminint genus. Dette kan godt være gammelt, og *háð* synes følgelig liksom svært mange andre norrøne substantiver å være både nøytrum og femininum, f.eks. abstrakt *bráð* n./f. ‘tjærebredning’, konkret *lyf* n./f. ‘legemiddel osv.’ og abstrakt/konkret *vél* f. ‘list, kunstferdig innretning’, *vígvél* n./f. ‘krigslist, kunstferdig krigsmaskin’, jf. færøysk *væl* n./f. ‘ds.’, se videre Bjorvand (1994: 107ff.) angående dette nedarvede fenomenet. Til en germansk *ō*-stamme **hawipō*- kan vi rekonstruere en instrumentalis **hawipō* som via urnordisk **hawipū* ble til *hāþu* her på Straumbrynet, jf. pres. 1. sg. *wrītu* ‘jeg risser’ på Eikeland-spenna (6. århundre) med ennå bevart -u etter lang rotstavelse (< germansk **wreitō*). En tilsvarende form foreligger som dativ i gammelhøytysk *gebu* og gammelsaksisk *gevu* < germansk **gebō*, jf. norrønt *gjǫf* f. ‘gave’, se f.eks. Eduard Prokosch (1939: 236) angående disse formene. Instr./dat. *hāþu* f. ville ha blitt til norrøn dat. **háð* f. osv. (med *u*-bortfall før 600 og *þ* > [ð] ca. 800).

De norrøne *ō*-stammene har imidlertid også en relativt hyppig dativ på -u, f.eks. *ár*, dat. *áru* ‘roåre’, *mold*, dat. *moldu* ‘jord’, *strǫnd*, dat. *strǫndu* ‘strand’, *ull*, dat. *ullu* ‘ull’ osv. Dette er en form av uviss opprinnelse, men den er seinest blitt behandlet av Klaus Johan Myrvoll (2015: 153–75) med den plausible konklusjonen at det i siste instans mest sannsynlig dreier seg om en nedarvet germansk instrumentalis på *-*umi* ved de germanske konsonantstammene, f.eks. germansk **nahtumi* > urnordisk **nahtun* > yngre **nāttū* > norrønt *nóttu* ‘natt’, jf. litauisk instrumentalis *naktimi* (*naktis* f. ‘natt’). Med utgangspunkt i den identiske nom. sg. på urnordisk *-*u* ved konsonantstammene og *ō*-stammene, f.eks. **nahtu* og **wullu*, har man etter mønster av instr. **nahtun* nydannet former som f.eks. urnordisk **wullun* (s. 172). Dette innebærer at vi her på Straumbrynet alternativt kan lese en instrumentalis *hāþū* som ville ha gitt norrønt **hǫðu* > yngre **háðu*.

3 Sammenfatning: lesning og tolkning

En innskrift med så mange flertydige runesekvenser vil det selvsagt være mulig å tolke på flere ulike måter. Det synes imidlertid rimelig å anta at innskriften inneholder noe yngre, synkoperte former, og med bl.a. det som utgangspunkt foretrekkes her følgende tolkning:

A *wǣttē hali binnō hōrnā*

B *hāhā skapī, hāþu ligi!* – alternativt: *hāha-skapī, hāþū ligi!*

A '(man) druknet den utuktige mann.

B hestens skjender/hesteskjender, ligg (du) med hån/spott!

Det eneste denne udåds mannen har fått med seg i graven, synes altså å være dette lille brynet. Dette forholdet kan med stor sannsynlighet oppfattes som en del av hånen, i den forstand at han ikke har fått med seg en mer verdifull gjenstand – noe som jo ellers ville ha vært mer på sin plass.

4 Eldre synspunkter

4.1 hali

Det kan være av interesse å få belyst noe nærmere hvorfor de eldre tolkningsforslagene, inklusive Grønviks, fremstår som uakseptable. Det er vanlig med Olsen (1917: 685ff.) å se en nær sammenheng mellom gjenstanden, dvs. brynet, som runene finnes på, og innskriftens innhold. Olsen leste blant annet av den grunn **hali** som akk. *halli* 'stein', dvs. 'bryne(stein)'. Dette ordet forekommer også på Stenstad-steinen som **halax**, dvs. nom. *hallax*, og videre finnes norrønt *hallr*, gen. *halls*, dat. *halli*, eldre islandsk pl. *hallar* og nynorsk *hall* m. (pl. *ballar*) '(mindre, rundaktig) stein'. Det dreier seg altså entydig om en maskulin a-stamme urnordisk **halla-*, og det nytter da lite å påstå at denne skulle være bøydd som i-stamme, akk. *halli*, her på Straumsbrynet, se Grønvik (1996: 142). Gotisk har på sin side en u-stamme *hallus* m. 'klippe', men denne synes å være særegen for dette språket, jf. f.eks. gotisk *þaurnus* mot nordvestgermansk **þurna-* m. i norrønt *þorn* (pl. *þornar*), gammelhøytysk *dorn* (pl. *dorna*) osv. Gammelengelsk *heall* m. 'stein' viser heller ikke

i-omlyd og er altså historisk sett en a-stamme eller eventuelt en u-stamme.

Lesningen *halli* er dessuten uakseptabel fordi final oral *-i* på dette språkstadiet, som nevnt, skulle ha falt bort etter lang stavelse. Det fortoner seg også som lite trolig at brynet her skulle ha blitt benevnt som 'stein', når man hadde gode ord for 'bryne(stein)' som norrønt *hein* f. (urnordisk **hainō-*) og *brýni* n. (urnordisk **brūnija-*) til disposisjon. Det er i alle fall vanskelig å se noen god saklig grunn til det. Urnordisk **hainō-* ville f.eks. også dekke behovet for en eventuell *b*-allitterasjon med **hino horna**.

4.2 horna

Det kan også kort nevnes at Olsen – av (eksterne) grunner som det ikke er nødvendig å gå nærmere inn på her, men se Grønvik (1996: 137, 140) – leste **horna** som eldre urnordisk nom. *horna* 'horn(et)', dvs. som subjekt i setningen. Dette er uakseptabelt, siden vi her venter *horn* (med *a*-apokope, se ovenfor). Dersom **horna** skulle ha noen sammenheng med norrønt *horn* osv., kunne den også oppfattes som en svak adjektivform og leses *hørnā* < urnordisk akk. m. **horninan*, men hva en slik avledning, som også ellers er helt ukjent, skulle bety, er nokså uvisst. Grønvik foreslo (1996: 150) på sin side et svakt maskulinum urnordisk **ga-hornan-* 'den enkelte deltaker i rituell fellesdriking, drikkebror' som grunnlag for **horna** (med bl.a. bortfall av *ga*-prefikset i betydningen 'sam-, sammen'), men dette forblir ikke minst semantisk sett for vidløftig og ubeviselig. I denne posisjonen i setningen ville prefikset dessuten trolig ha vært reflektert som partikkelen *ob*, jf. *ob kam* 'brakte' på Eggja-steinen og videre norrønt *of* i f.eks. *of-barmi* m. 'bror' (urnordisk **ga-barman-*) og *of-rúni* m. 'god venn' (urnordisk **ga-rūnan-*) i diktet *Haustlǫng* (strofe 16 og 8) av Þjóðólfr ór Hvíni, og se f.eks. Ingerid Dal (1930) angående dette problemet.

4.3 wate

Grønvik mente på sin side (1996: 151) at **wate** lest slik som ovenfor, dvs. som pret. 3. sg. *wāttē* til urnordisk **wātijan* 'fukte', ikke kunne gi noen passende mening i denne teksten. Han leste isteden *wāttē* 'vekke opp' som skal komme av urnordisk **wahtē* (med **aht* > **ātt*) og være identisk med gammelengelsk *weahte*, preteritum til *j*- verbet gammelengelsk *weccan* 'vekke opp' som svarer til norrønt *vekja* 'ds.'. Selv om en slik form

betydningsmessig på sett og vis kan sies å passe inn i hans tolkning, forblir det en formell svakhet at han her innfører en form som det ikke ellers er noe spor av i nordgermansk. Norrønt *vekja* har bare den ventede fortidsformen *vakti* (< urnordisk **wakidē*), og former som gammelengelsk *weahte*, gammelsaksisk og gammelhøytysk *wahta*, som i motsetning til **wakidē* er dannet uten germansk mellomvokal **i*, er i det hele tatt ganske vanlige i vestgermansk, mens de er langt sjeldnere i nordgermansk, se f.eks. Alistair Campbell (1969: 329f.).

4.4 **haha**

Grønvik (1996: 148f.) leste her *hāha* og ville se en (svak) form av det germanske adjektivet **háuha/ō-* ‘høy’, jf. gammelhøytysk *hōh*, tysk *hoch* osv. Han antok med støtte i norrønt *hár* ‘høy’ at urnordisk **au* ble til *á* foran **h*. Dette er imidlertid ikke en korrekt konklusjon. Den eldste norrøne formen av dette adjektivet er nemlig uten tvil *hór* (med *ó* < urnordisk **au* foran **h*), og denne utviklingen av diftongen samsvarer med den vi ellers kan observere i norrønt, f.eks. nom. *fló* f. ‘loppe’ < urnordisk **flauhu*, se videre BL (572). Siden dette entydig er den regelmessige utviklingen, må norrønt *hár* være en yngre form med analogisk *á*-vokal etter mønster av andre norrøne ord med en nedarvet veksel *ó*: *á* som f.eks. substantivet *spórn*, gen. *spánar* m. ‘spon’, se Bjorvand (2013: 52ff.) for ytterligere eksempler.

4.5 **hāpu**

Tolkningen av disse runene har vært svært omstridt. Von Grienberger (1910: 389) foreslo også en lesning *hāpu*, men som nominativ med en antatt betydning ‘høyslått’. Denne formen skulle reflektere en dannelses germansk **hawipō-* f. til det sterke verbet germansk inf. **hawwan-* ‘slå, kutte, hogge’ som vi ser i f.eks. tysk *hauen*, norrønt *hoggva* osv. Men allerede Olsen (1917: 700) og seinere Grønvik (1996: 144) har påpekt at det ikke finnes spor i norrønt eller noe annet germansk språk av et slikt substantiv. Dette er følgelig en ubegrunnet *ad hoc* antagelse som ikke kan aksepteres. Den ble imidlertid i sin tid overtatt av Krause (1966: 112) og gjentatt uten kommentarer av Michael Schulte (2018: 101f.).

Det kan til slutt kort nevnes at Grønvik (1996: 147f.) på sin side foretrakk å lese runene **hapuligi** som et sammensatt svakt adjektiv nom. m. *hāpuligī* ‘den skammelige’ som altså kongruerer med *skapī*. Dette gjenfinnes i norrønt *háðuligr* ‘hånende, skammelig’. Mye kan imidlertid

innvendes mot denne i og for seg spennende og dristige lesningen, men det mest problematiske ved den er at det neppe forholder seg slik at *k* kan ha blitt til *g* i trykksvak stavelse allerede i det 6. århundre, jf. gammelsvensk *-liker* og (yngre *-ligher*) i f.eks. *trōliker* ‘trolig’, *ōvanliker* ‘uvanlig’ og eldre dansk *daghlic* ‘daglig’.

Litteratur

- Bjorvand, Harald. 1994. *Holt og Holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt*. Oslo: Solum.
- . 2013. “Herredsnavnet *Råde* og en norrøn veksling *ó: á*.” *Namn og nemne* 30: 49–59.
- BL = Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Tredje utgave. Oslo: Novus forlag.
- Campbell, Alistair. 1969. *Old English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Dal, Ingerid. 1930. *Ursprung und Verwendung der altnordischen “Expletivpartikel” of, um*. Avhandlinger utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-filos. klasse. 1929, 5. Oslo: Dybwad.
- Den eldre Gulatingslova*. (Norrøne tekster nr. 6), utgitt ved Bjørn Eithun, Magnus Rindal & Tor Ulset. Oslo 1994: Riksarkivet.
- EWALD = Lloyd, Albert und Otto Springer. 1988–. *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen. Band 1*–. Göttingen und Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gamal norsk homiliebook*, utgjevi for Kjeldeskriftfondet ved Gustav Indrebø. 1931. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grienberger, Theodor von. 1910. “Zwei Runeninschriften aus Norwegen und Friesland.” *Zeitschrift für deutsche Philologie* 42: 315–97.
- Grønvik, Ottar. 1987. *Frå Ågedal til Setre. Sentrale runeinnskrifter fra det 6. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1996. *Fra Vimose til Ødemotland. Nye studier over runeinnskrifter fra førkristen tid i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kiil, Vilhelm. 1953. “Runerimet på Straumsbrynet.” *Arkiv för nordisk filologi* 68: 80–96.
- Krause, Wolfgang. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. I. Text. II. Tafeln. Med bidrag av Herbert Jankuhn. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Laxdœla saga. *Íslenzk fornrit 5*, utgitt av Einar Ól. Sveinsson. 1934. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Myrvoll, Klaus Johan. 2015. “Zum Ursprung des Dativs Singular auf *-u* der altwestnordischen *ō*-Stämme.” *Indogermanische Forschungen* 120: 153–75.
- NIÆR = *Norges Indskrifter med de ældre Runer*. Udgivne for Det Norske historiske Kildeskriftfond. I–III. Christiania 1891–1924.
- Nygaard, Marius. 1905. *Norrøn syntax*. Kristiania: Aschehoug.
- Olsen, Magnus. 1917. 52. Strøm. *NIÆR* II: 677–710.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. Københavns Universitet. (Hentet 18.1.19 fra /onp@hum.ku.dk/).
- Prokosch, Eduard. 1939. *A Comparative Germanic Grammar*. Philadelphia: Linguistic Society of America.
- Schulte, Michael. 2018. “Kapittel 2. Den eldste tiden (–700).” I: *Norsk språkhistorie IV. Tidslinjer*, red. Agnete Nesse, 51–117. Oslo: Novus forlag.
- Skomedal, Trygve. 1980. “Synkope, omlyd og bryting i nordisk.” I: *The modern languages and modern linguistics. Proceedings of the fourth international conference of Nordic and general linguistics*, red. Even Hovdhaugen, 120–139. Oslo: Universitetsforlaget.
- Torp, Alf. 1974. *Gamalnorsk ordavleiding. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm*. Lund: Gleerup.
- Aag, Finn-Henrik. 1980. “Strøm runebyrne.” *Maal og Minne* 1980: 144–49.

Summary

This small whetstone, Straumbrynet from Hitra, bears a short runic inscription in which all the runes are clearly readable. It has, despite this fact, not as yet been convincingly interpreted. Customary procedure, following Magnus Olsen, has been to consider the language of the inscription as classical Proto-Nordic and to seek a semantic connection between the whetstone itself and the inscription on it. This line of inquiry has been unsuccessful and should be abandoned.

It is shown in this article that the language of this runic inscription, written in the older futhark, is not Proto-Nordic, as previously assumed, but rather represents a somewhat later stage (550–600), when the short

vowels *a* and *i* have been lost in unstressed syllables, i.e. *a* after both long and short syllables, *i* only after long. Final *n* was also lost early in the 6th century. This conclusion regarding the stage of the language has resulted in the following reading and a rather dramatic new interpretation of this complicated inscription:

A *wǣttē hali hinnō hōrnā*

B *hāhā skapī, hāþu ligi!* – alternatively: *hāha-skapī, hāþū ligi!*

A '(they) drowned the immoral man.

B horse-abuser, lie (buried) in shame!

Harald Bjorvand
Universitetet i Oslo
ILOS pb. 1003 Blindern
NO-0315 Oslo
harald.bjorvand@ilos.uio.no